

Жарко Ђ. Гавриловић

РЕЛИГИЈА ДОСТОЈЕВСКОГ

ПОВОДОМ 150-ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА И 90-ГОДИШЊИЦЕ СМРТИ

Стваралаштво Достојевског је заиста важно за философију, историју, антропологију, философију религије, природну философију, па чак и за патолошку криминалистику што напомиње и Фројд. Интуитивни геније Достојевског знао је пронаћи непосредну везу са светом, животом, Богом, са нормалном или патолошком психом човеком. Он није само психолог, тврди Берђајев, већ и пнеуматолог, метафизичар-симболиста. Свет не треба да буде спасен насилно, невољно.¹

Са Киркегардом (S. A. Kierkegaard) Фјодор Михайлович Достојевски (1821-1881) убраја се у претече модерне дијалектичке теологије, супротне схоластичком учењу, у којој је свест о личном спасењу и сам акт спасења **с л о б о д а** и Божји дар, а не човекова зарада или уштећевина.^{1a} Тај дар дат је начелно свима, али се њиме користе првенствено и највише слаби, немоћни, „презрени и понижени“. Спасење човеково, по њему, није резултат човекових моћи и активности, нити последица кооперације између Бога и човека, него чист поклон. „Не постоји пут од човека ка Богу, већ обратно, један једини пут, од Бога ка човеку“.² Као резултат таквога става јавља се потпуно одсуство разума и воље човекове у главним доменима живота и вере, док је улога несвести, подсвести и ирационалног потенцирана. У већини случајева хероји Достојевског, нарочито његови негативни ликови, су инспирисани баш овим ирационалним, емоционалним, подсвесним. То је, с једне стране одлика сваког мистицизма, па и руског, а с друге стране, последица практичног схватања света.

У религији Достојевски тражи основе за свој интелектуални и психички израз; она му је мотив и резултат, средство и циљ; она је образложење страдања праведника и казне злочинаца, она је смисао живота и његов излаз из „тескобе“ духа, одушак напрегнуте и претоварене душе, која грца под теретом злочина а отима се светости, која живи у тами а пружа руке светости, душе која пати што зна, али хоће да зна, која пропада у пролазности, а хоће да живи у вечности.

¹ Николай Бердяевъ. Мiросозерцанiе Достоевскаго, Paris, YMCA — Press, 1968, 32.

^{1a} В. С. Соловьевъ, (три речи о Достојевском), Собрание сочинений, томъ III, Петербургъ, 1911, стр. 210.

² The Oxford Dictionary of the Christian Church, ed. by F. L. Cross (o Dostojevskom), London, Oxford University Press, 1957, 418.

Религија Достоевског је донекле супротна традиционално-трансцендентном типу религије. У њој он никад није достигао целину, свој зенит; он је био на њеном путу, он се стално кретао у кругу религије, а никада је није уобличио, систематизовао. Религија Достоевског, „то је религија слободе”.³ Ипак и као религиозан, код њега нема одбојности и одвратности према култури, као например код Толстоја. Штавише, он одбацује разједињење религије и културе; радикални индивидуализам и културни атеизам су два лица једне те исте ствари, злоупотреба хришћанске слободе; и један и други воде борбеном атеизму.⁴ Све проблеме живота он своди на религиозне проблеме, а не на профане сексолошке, како мисли Фројд да га интерпретира. „Достоевски је био први, каже његов земљак и интерпретатор, који је прекренуо све проблеме људске душе у религиозне проблеме тежећи раскиду са класичним формулама црквених отаца, али у исто време он тиме формира основ за посебан и плодан процват руске религиозно-филозофске мисли”.⁵ По њему хришћански натурализам, посебно Православље, јесте основ људске среће и идејног кретања напред. Но и овде Достоевски запада у неизбежне дијалектичне противречности. Тако, по њему, вера (религија) је идеална лепота која ће спасти свет, али, у исто време „вера је страшна и ужасна ствар”.⁶ Достоевски даје предност вери у односу на факат, људи знања не стварају живот. „Живот стварају људи вере”.^{6a}

* * *

У философији Достоевског постоје два главна, понекад опречна, али увек присутна, проблема: **проблем Бога и проблем човека**. На крају крајева све се своди на то: човек је неразјашњив без Бога, Бог је невидљив и неproblemатичан изван човека. Вечни Бог даје смисао пролазном човеку, а човек налази своју праву величину једино у Богу. Бог је кроз човека видео себе у природи, а човек је, изгубивши се у природи, нашао себе у Богу. Цео живот човеков окреће се око два пола: око Бога, природе и око човека у природи. Па, ипак, ма како била међусобно здружена ова два појма, они нису статични, већ динамични. Постоје разлози спајања и одбијања, кохезије и атхезије, хармоније и дисхармоније. Ова аномалија и нестабилност човековог живота последица је слободе воље његове, тачније, злоупотребе слободе воље и урођене тежње ка злу, инерцији, тами, несвести. Слобода је довела до борбе Бога и света у човеку; овај бунт у човеку против Бога почео је тражењем слободе, а њена злоупотреба доводи до негирања Бога, до атеизма. Вера у Бога је најочигледнији пример пројаве слободне воље човекове; атеизам је само злоупотреба њена.⁷ У сваком случају, злоупотреба човекове воље (атеизам, зло) јесте резултат, или,

³ Николай Бердяевъ, нав. дело, 33.

⁴ Dostoevsky, Religious and Philosophical Views by V.V. Zenkowsky in: Dostoevsky, A Collection of Christian Essays, Ed. René Wellek, Prentice—Hall, Inc. (USA), 1965, 131.

⁵ Исто, 145.

⁶ Исто, 132.

^{6a} В. С. Соловьевъ, о.с., стр. 210.

⁷ Берђајев о Достоевском, превод др Милоша Бурића, у: Ф. М. Достоевски, Изабрана дела у 35 књига, Београд, Народна просвета, 1933, књига 35, 207.

боље речено, феномен хришћанског појма слободе. Она се јавља прво и радо у њему као потврда његове величине. Вера у Бога је, дакле, слободан човеков напор ка Богу, отимање ка Богу у свету морања и принуде. Стога, Порфирије Петровић, у разговору са Раскољниковим, разликује веру у Бога, која тражи напор душе, од обичне, свакидашње и профане вере, која је опуштање, млитављење душе.⁸

Проблемом Бога Достојевски је био обузет целог живота. То је и разумљиво, јер је он био религиозна природа целог свог живота, па и онда када је за кратко време направио излет у социјализам француског типа. Сам Зенковски, потврђујући да је Достојевски увек био религиозна личност, каже да се баш код њега, више него код ма кога другог, види како философска и књижевна активност произилази из дубине религиозне свести и природе.⁹ Стога, свој немир за Богом Достојевски уноси у душе својих јунака. Он сам пише Мајкову: „Постојање Бога је главно питање којим сам се ја целог свог живота мучио свесно и несвесно”.¹⁰

Треба напоменути да Достојевски никад није сумњао у егзистенцију Божју, само је проблем постојања Божјег решавао и доказивао **различно**, и то у различитим ситуацијама својих хероја. Свет као целина и човек као јединка су у тешњем или лабавијем додиру са Богом — зависно од тога како се крећу у слободи. Са идејом Бога душа Достојевског излази из адског пламена на светлост дана, из кошмара живота, упрљаног злочиним и нечистим силама у чисте и ведре висине духа. Он не би знао шта би и како би поднео овај свет без тога мелема. Соња у патосу узбуђења одговара Раскољникову: „Шта бих ја била без Бога?”.¹¹ То је егзистенцијалистичко питање Достојевског који, опкољен злочиним и психопатама одасвуда, као риба морем извлачи главу из кошмара живота и тражи ведар зрачак у Богу да се не би загушио у нечистоћи живота. Јунаци Достојевског, сви до једног, пролазе религиозну катаклизму, чистилиште, усавршавање. То је његов сопствени пут, у етапама успона и преображаја, то су „различите стране његове природе, његове личне муке, његова питања, његова несносна страдалачка искушења”.¹² Тако, на пример, Кирилов у **Нечистим силама** каже: „Ја не могу о другом, ја сам целог живота мислио о једном. Мене је Бог мучио целог живота”. А Митја у **Браћи Карамазовима** кроз сузе се јада Аљоши: „Мене Бог мучи. Једино то мучи”. Био он верујући или неверујући, ратар или генерал, пастир или научник, њега то питање „мучи”, и једино га то питање и може мучити. Ако, збиља, атеиста не верује у Бога, зашто говори о Богу? И њега, итекако, мучи то питање. Сам Иван Карамазов доживљава то мучење у себи, па каже да се и атеисти муче проблемом Бога. „А који у Бога не верују, е, каже он, ти о социјализму и анархији почну говори-

⁸ Ср. Philip Rahv, kod: René Wellek. o.c., 35.

⁹ Нав. дело, 130.

¹⁰ Навео др Јустин Поповић, Достојевски о Европи и Словенству, Београд, 1940, 10.

¹¹ Cf. Philip Rahv in: René Wellek., o.c., 36.

¹² Николай Бердяевъ, нав. дело, 17.

ти, о преради целог човечанства на нов начин, а то ти је исти Ђаво, све та иста питања, само са другог краја . . ."¹³

Вера у Бога није неважна ствар. Човек не може имати личну свест без свести **божанског** у себи; човек **наслања** своју свест на божанску светост, свој ум на божанску мудрост, своје биће на Његову суштину. У човеку се **нешто** стално отима од њега, бежи од њега, незадовољно је са њим; у човеку нешто стално бежи **другом**, његова пролазност бежи вечности, његова грешност бежи светости. Човек жели и тражи Бога да њиме покрије своје биће, да себе сведе у жижу, да своје противречности отклони у Богу. Човек је, заиста, онтолошки неспособан да реши своје биће без Бога. Како се човек оријентише према томе проблему, такав ће и његов живот бити. Управо, какав ће човек суштински бити зависи од тога какве појмове о Богу има: позитивне или негативне. Што савршенија идеја Бога, то хуманији, прогресивнији, савршенији човек. „Душа без Бога је нешто ужасно, каже Достојевски. До највећег неморала може тада да заблуди.”¹⁴ Дакле, Достојевски види велику моралну предност религије над атеизмом. Иван Карамазов назива Волтера „старим грешником”, који, иако није богзна како веровао у Бога, али који је био принуђен да закључи: *s'il n'existait pas Dieu, il faudrait l'inventer*.¹⁵ У религији, по Достојевском, није само кондензована морална снага човекова, већ је у њој и динамичност, пуноћа, свеукупност живота његовог. Без Бога човек је окрњено биће, он је животиња. О томе изузетно пластично говори Иван Карамазов: „И стварно, човек је измислио Бога. И не би било необично, нити би било чудновато да Бог заиста постоји, него је чудновато што је таква мисао — **мисао о непролазности Бога** — могла залутати у главу тако дивље и зле животиње као што је човек: толико је та мисао света, толико је **дирљива**, толико је **премудра**, и толико она служи на **част** човеку!”

Морална логика Достојевског и сваког разумног створа јесте: **ако Бога нема све ми је дозвољено**; онда сам ја постулат самог себи, а тиме и своме свету; онда нико нема право да ме обуздава у мојој делатности, без обзира каква она била; онда нема кривице, нема злочина, нема одговорности, нема савести. — Да ли онда може имати свести уопште ван човека? У одсуству идеје о Богу нема савести; атеисти противрече сами себи када се позивају да је њихов морални рад у сагласности са њиховом савести. Ако нема сунца на небу, нема ни његовог зрака на земљи; ако нема Бога у свемиру, нема ни његовог гласа, савести у човеку. Када се атеисти позивају на савест, они се позивају само на мотивисану вољу, на искричаву рационалност, а рационално није увек и морално. Када сам гладан, рационално је украсти кору хлеба, отети, а ако ми се ко томе успротиви, рационално је убити, јер ћу кором хлеба утолити глад и преживети. Али, ово и овакво рационално није и морално. По извршеном злочину „глас Божји” у мени протествује против мене, против моје мотивисане и

¹³ Ф. М. Достојевски, Изабрана дела у 35 књига, у редакцији Исидоре Секулић, Београд, Народно дело, 1933, књ. 18, 135—6. у даљем тексту овај извор биће цитиран само као „Дела”.

¹⁴ Дела, књ. 35, 197.

¹⁵ Дела, књ. 18, 137. „Кад Бога не би било, требало би га измислити”.

рационалне нехуманости. Стога Раскољников долази до закључка: „Ја нисам убио бабу . . . ја сам убио себе . . .” То је сиже романа **Злочин и казна**. А да је ово философија Достојевског, саслушајмо Ивана Карамазова: „Савест”! Шта је савест? — Ја је сам правим. Што се ја мучим? — Из навике. По општој човечанској навици, за седам хиљада година. Па кад је тако — одвикнимо се савести и **бићемо богови**”! „Ја — богъ для себя: но это „для себя” превращаетъ мое божество въ злую иронию”.^{15a}

И место да упрости своје биће вером у Бога, да олакша свој ионако тежак положај, човек га још више компликује атеизмом — „бићемо богови”. У суштини тежња је нелогична из два разлога: с једне стране, не можемо сви бити богови, бог може бити само један од нас, али он треба да је сувише морално и интелектуално савршенији од „нас”, он треба да је изнад нас. А ако је неко од нас толико далеко од нас, он није ми, он није од наше „расе”; а ако он није оно наше рођено, онда ми не можемо бити „богови”. С друге стране, људи без савести, не само да не могу бити богови, него не могу бити ни људи. **Људи без савести јесу животиње**. То је суштина Иванове логике, иако атеистичке. Атеизам је, дакле, бежање од одговорности пре него обзнањивање своје воље свету и њено наметање свету. Додуше, Кирилов резонује слично у **Нечистим дусима**: „Ако Бога нема, онда је сва воља моја, и дужан сам обзнанити своју вољу”.¹⁶ А то даље значи: ја сам мерило ствари; како ја кажем, тако је, јер нема никог другог да ми противречи. Ја сам све не само за себе, него и за све друго. Ја сам једина реалност. „Јер ако Бога има, ако Бог постоји, наравно, ја сам тада крив и одговараћу, а ако Њега нема, онда би њих, те твоје оце, требало малко и друкчије”, каже софистички расположени Карамазов кротком Аљоши.¹⁷

Атеизам је двоструко пагубан по људе; с једне стране, он уноси хаос у човеков социјални и интелектуални свет, а с друге стране, од човека ствара човекобога, кловна свести и разума.

Атеизам се неминовно измеће у анархизам. Вера у Бога уноси ред у ствари и ред у ум човеков; атеизам ствара хаос; вера у Бога уноси веру у човека и веру (поверење) у људе, атеизам уноси пометњу у личну веру човекову, јер се човеку не може веровати, пошто му је све дозвољено, и у веру у људе, јер људи су скуп, крдо јединки, којима је све дозвољено. А да атеизам доноси личну и колективну пометњу и хаос, доказују следеће речи Достојевског о атеизму, „што се уму представља као срамота, то је срцу само лепота”.¹⁸ Атеизам не само да уноси неповерење у људе, него и пометњу, расуло, дезорганизацију међу њима. „Ко не верује у Бога, тај ни у народ Божји неће веровати. Ко је пак поверовао у народ Божји, тај ће учити и светињу његову, макар да дотле никако није веровао у њу. Само ће народ

^{15a} В. С. Соловјевъ, о.с., Томъ I, стр. 125.

¹⁶ Нав. др Јустин Поповић, о.с., 92.

¹⁷ Дела, књ. 17, 244.

¹⁸ Дела, књ. 17, 198.

и његова будућа духовна сила уразумити и обратити атеисте, који су се одвојили од своје рођене земље.”¹⁹ У сталном страху за свој живот који му је, по његовој философији, једини залог за „под сунцем”, атеиста је у вечитом подозрењу и неповерењу према људима. Он их гледа као хаотичан чопор, као *homo homini lupus* и зато се прибојава за свој живот. Атеиста смрћу губи све, верник не губи ништа. Напротив, религиозан човек, не само да не губи, већ смрћу задобија олакшање, умирење, утолење животне вере, сједињење с Богом.

Наравно, атеиста ће потврдити да верује у човека (но како може веровати у оно што види?) али он то чини *de jure*, али не и *de facto*. Ово тим пре што је атеизам ратоборан, а религија милокрвна, што атеизам, желећи да ослободи човека, уствари га подјармљује свему земаљском, а вера потчињава човека свету виших идеала и тиме га ослобађа од ропства материји. Фактички атеизам негира слободу човекову и тиме изазива револт против себе. Напред смо нагласили како Достојевски описује да атеизам изазива револт народа против себе. Када се атеиста умори од узалудних покушаја, од јалових напора, од сизифовског посла, он се оправдава да није крив што његова наука не рађа плод, него је томе узрок стерилна природа човекова, која је обременења прошлостју. Но будућност ће избрисати прошлост и донети рај тиме што ће природу људску разорити. Кирилов у **Нечистим силама** придикује: „Спас ће бити за људе само то, то једино за све људе; и будући нараштај биће већ препорођени; јер у садашњем физичком облику, колико сам ја мислио, човек не може да буде без досадашњег Бога никако. Ја сам три године тражио атрибут мога божанства, а то је слободна воља! То је све чиме ја у главној тачки могу показати непокорност, и нову страшну слободу своју. Јер је она веома страшна. Ја се убијам да покажем непокорност и нову страшну слободу своју”.²⁰ Атеизам нема вере у човека ни у његову природу чим хоће да је радикално мења. Атеизам — то је привидно неверовање у Бога, а очигледно неповерење у људе и неверовање у човекову природу.

Атеизам је убијање човека кога видимо да би од његове лешине васпоставио ново створење, празну мешину, *tabula rasa*, која неће имати ничега у себи садашњег, па ни вере у Бога. Кирилов се није шалио у горњем пасусу. Безбожници су не само смртници већ и усмртитељи, по Достојевском. И то не само што хоће да разоре биолошког и хуманог човека, већ и због тога што од човека стварају човекобога, једину меру ствари. Шатов верује у Бога, који је човек, Кирилов верује у човека који ће бити Бог. Међутим, оба се односе према Христу са дужним поштовањем. Но, њихова противречност је у томе што Шатов није сигуран у своју веру у Бога, а Кирилов мисли да је вера у Бога „неважна ствар”. Али, он не престаје да говори о тој „неважној ствари” целог живота. Шатов жудно трага за Богом, Кирилов признаје да га је Бог целог живота „гонио” у стопу.²¹ Ставрогин утиче на Шатова да се одлучи у предмету вере у Бога, а он одговара да верује у Русију, у Православље, у Христа, па додаје: „Ја ћу веровати у Бога...” Њему је Бог само национални штит и грудобран, а не

¹⁹ Дела, књ. 18, 245.

²⁰ Навео др Јустин Поповић, о.с., 93—94.

²¹ Cf. Irving. Howe in René Wellek's Work, о.с., 63.

универзални творац и родитељ. За њега је Бог синтеза света и човека, јеретички и пантеистички људи су део Бога, и свет је тело Божје.²²

Атеизам води, не само богоборству, већ и човекобоштву. Атеизам води антропоцентризму, антропоцентризам води антрополатрији, а ова је тек неиздрживо стање човекове свести и душе. „Душа без Бога је нешто ужасно”. То је катастрофа човека. Дијагнозу болести и страдања савременог човека Достојевски је установио правилно: вера у човека и безверје у Бога. „Човек! Какве све неизвесности, и могућности, и хаосе садржи у себи то биће! А вера у човека! Ту тек настаје рођење све нових бескрајности и бесконачности: тужних, сивих, црних, златастих, плавих. А у њима и рај и пакао”^{22а}.

Да би човек уништио Бога у себи, он мора да обоготвори нешто у природи, на пример себе. Свет не може без Бога, нити може човек без Њега. Петар Верховенски каже Ставрогину, кога предлаже за вођу: „Ја волим идол. Ви сте мој идол... Ви сте управо тај човек кога ја тражим. Ви сте лидер, Ви сте сунце, а ја Ваш црв...”²³ Човек не може без Бога. Има психолошке дубине у ономе што Кирилов каже у **Нечистим силама**: „Ако нема Бога, онда сам ја бог”. Са овим се човек још више уплиће у несрећу: он зна да није Бог и да то не може бити; човек је ограничен простором и временом, а Бог мора да је неограничен; човек је привремен, а Бог треба да је вечан; човек је смртан, а Бог нужно мора бити бесмртан; човек је несрећан, зао, превртљив, а Бог мора да је блажен, добар, постојан и увек себи доследан. Атеизам, чупајући идеју Бога из човека, доводи човека у стање кошмара, бунила, несреће. Такво стање појачава човеков бунт против Бога и тиме и своје страдање. Атеисти су несрећни бунтовници, неприродни богови, „богови на силу”. О томе сведочи сам Кирилов: „Ја сам још само по невољи бог, и ја сам несрећан”.²⁴ Место да буду срећни без Бога, творци човекобога су двоструко несрећни: што су себе лишили извора среће, Бога, и што су од себе направили лажне богове, вашарске кловнове. Иван Карамазов тражи да се уништи идеја о Богу у човеку, и друго нема шта да се руши, као да би свет остао читав без тога; тада би морао и сав свет да се руши и да се човек руши: све да се руши. И место да упросте проблем човека са Богом, творци човекобога још више тај проблем компликују, драматизују. То је прави кошмар живота. Достојевски га у роману **Браћа Карамазови** описује овако: „Баво да га носи, шта бих ја сад учинио са оним који је први измислио Бога! Та да га обесиш на горњој јасици, па и то је још мало”. Наравно, да се са тим проблем не решава. Атеиста може повешати и читав свет, све људе који имају идеју Бога, али свој кошмар неће избећи, јер остаје он, сам самцат на свету са идејом Бога. Он мора себе обесити. Самоубиство и убиство је једини излаз атеизма. Речи старца Зосиме су изричите! Природа човекова „не може да поднесе хулење на Бога, и на крају крајева, сама се себи свагда освети за то хулење”²⁵

Убиство Бога јесте и убиство човека. Убиство Бога у човеку јесте уништење хуманог, моралног, религиозног и племенитог у човеку.

²² Исто, 64.

^{22а} Др Јустин Поповић, о.с., 137.

²³ Цитирао Dimitri Chizhevsky, in René Wellek's Work, о.с., 118.

²⁴ Навео др Јустин Поповић, о.с., 93.

²⁵ Дела, књ. 18, 177.

То је угрожавање и биолошког човека. На кратку стазу атеизам није опасан; он тада служи као корекција и оријентација религије. Али, на дугу стазу, када би деловао фронтално, генерално и дугорочно, он уништава све — прво човека па све остало. Човек у атеизму би морао илузију среће, раја земаљског, да плати биолошком и хуманом егзистенцијом. И то стање Достојевски описује овако; „Јер они су сами себе проклели, проклевши Бога и живот. Злобном се гордошћу својом хране, као кад би гладан у пустињи своју сопствену крв из тела сисати почео. Али, вековечито ненасити, они и опроштење одбацују; Бога, који их зове, проклињу, Бога-живог без мржње гледати не могу, и захтевају да не буде Бога живог, да Бог уништи Себе и све створење своје”²⁶ Баво каже Ивану Карамазову: „Ја просто тражим уништење.” Без зла нема живота.²⁷

Достојевски одлично уочава, поставља и оцењује трагику атеизма. Атеиста хоће пошто-пото да истера Бога из човека, из себе, али му то не полази за руком. Једанпут истеран из човека прогнани Бог улази на стотину врата у његову душу; он хоће да, лопатом у руци, утиша буру, а бура носи и њега и лопату; он хоће да усрећи човека и срећа се његова претвара у пелен. Он је стално у бунту, у преврату, у револуцији. Не могући да себе устолочи на место изгнаног Бога ни по разуму свом ни по вољи својој, ни по срцу свом, он се осећа некако **разроко**, раштимовано, рашчеречено. Он себи даје срећу и бива прималац среће; он је узрок и последица, вођа и вођени. Он је све. Његова опсесија је нервоза духа. „Ту се Ђаво с Богом бори, а поља битке су — срца људска. Уосталом, шта кога боли, он о томе и говори”.²⁸ Место изгнаног Бога у човека улази наметљиви Ђаво. Атеисти не оспоравају толико егзистенцију Ђавола колико постојање Бога. За њих је зло само доказ непостојања Бога, али не и Ђавола. Зло је евидентно, Ђаво је присутан. Иван Карамазов не може да верује у Бога, али он верује у зло, он злу даје примат. „Назадњачки је, каже њему кошмарски посетилац, у наше дане веровати у Бога, а ја сам Ђаво, у мене се може веровати”.

Атеизам улази у логичку антиномију. Наиме, ако Бога нема, и ако је зло доказ Његовог небића, како онда зло може постојати и откуда оно. Зло (Ђаво) може да постоји само у уређеном свету, и у њему да се уочи, одрази. Ако је, дакле, овај свет зао у корену, онда он није уређен, а ако није уређен, онда нема разума у себи и, према томе, онда се свет не може схватити. Збрка, хаос, и неред могу да постоје, али не могу да се схвате зато што не могу да се предвиде последице и узроци. А човек је свестан света и зла у њему. Значи да свет није у потпуном нeredу и да зло није сав свет. Зло је део света и у човеку је део зла. Порекло зла у свету је ван човека и пре човека, али, једним делом, зло је продрло и у човека. Колико је зло присутно и болно у људској души сведоче они који бунтују против Бога и његове природе. Достојевски хоће да каже да је проблем зла потенциран код човека без Бога, он му је акутан и присутан у души више него ма који други проблем. Бунтован син увек налази разлог да протестује против очеве неправде и тираније, док послушни то и

²⁶ Дела, књ. 18, 298—9.

²⁷ Irvig Howe, о.с., 77.

²⁸ Дела, књ. 17, 198.

не примећује. Кад нема Бога међу људима и у људима, онда нема светлости да се људи виде какви су, онда нема ни огледала да свој лик упореде са стварношћу; тада је све препуштено анархији, неред, расулу, кошмару: и човек, и породица, и нација, и друштво. Када не протестује против Бога атеиста негодује против света; када прима свет не прима Бога и увек у рату: са собом, или са светом Божјим, или са Богом; „овај његов свет не примам”.²⁹ Зар иза овако ужасног света може да постоји Бог?! Иван Карамазов то илуструје речима: „Ја у коначном резултату овај свет Божји не примам; знам да постоји, али га никако не признајем да постоји. То јест, пази добро, то није да ја Бога не примам, него овај свет, што га је он створио не примам, нити могу пристати да примам”.³⁰ Борба против света уствари је индиректно и консеквентно и борба против онога који је свет дао. Не може се признавати сунце а негирати његова благотворна светлост и топлота у природи. Не може се усвајати Бог а ниподаштавати његова мудрост расута у природи. А Бог је толико премудрости унео у овај његов свет. Прави Божји човек види у свету тајну. „Све је тајна, у свему је Божја тајна. Кад пева птичица, или кад звезде свеукупно блеште у ноћи, све је то само тајна, једна иста тајна... Свуда лепота неисказана!... Травица расте — расти травчице Божја! Птица пева — певај, птичице Божје. Детенце, на рукама једне жене писну — Господ је с тобом, мали човече, расти на своју срећу младунче!... Дивно је на свету, драги мој!... И што је свет тајна, утолико баш боље зато је срцу и страхан и диван; и овај страх служи на весеље срцу: „све је у теби, Господе, и ја сам у Теби, и прими ме!” Не ропњи, младићу: због тога је још лепше што је тајна...”, каже Достојевски устима Подростока.³¹ Бунтом против природе и живота у њој атеиста хоће да истера Бога из других, из целе природе, као што га је истерао из себе. Атеиста не може а да не буде и тиранин у своме бунту; он не може а да не негира и слободу воље свога ближњег, јер он не верује у Бога и њему је „све дозвољено”, дозвољено му је и да негира тебе, и твоје биће, и твоју слободу. А ко му је то дозволио — Његов принцип, његова идеја. Стога, Достојевски карактерише велике бунтовнике у **Браћи Карамазовима** као „недовршена створења, која су створена тек на пробу, и за потсмех”.

Смисао религије Достојевског је у томе што се убијањем Бога у човеку истовремено убија и сам човек. На гробу две велике идеје — Бога и човека — атеистички натурализам, позитивизам, бескомпромисни рационализам, утопистички социјализам „васпоставља лице чудовишта, оног који убија Бога и човека, лице долазећег човекобога, натчовека, антихриста”.³²

Бог и Ђаво, небо и пакао, добро и зло, нису код Достојевског тренутни изливи патње, кованице духа, нешто што је само у души, а не и у стварности. Ти принципи су и ван човека; у човеку се они преламају као зрак светлости у води и у муљу, они су присутни и уткани у човека током многих тисућлета, многих напора, скокова, тежњи и жеља. Са њима се не може, без њих — још теже. Човекова душа, дак-

²⁹ Дела, књ. 19, 35.

³⁰ Дела, књ. 18, 135.

³¹ Навео др Јустин Поповић, о.с., 259.

³² Исто,

ле, само одражава један свет који постоји ван њега.³³ Отуда код Достојевског постоји и Бог и Ђаво и човек, који је у неку руку спона ова два принципа, биће противречности, антиномија, који положен у ограниченост беспомоћно пружа руке ка неограничености. Код утопистичког социјализма и у свету Великог инквизитора постоји само човек, као „гладна животиња“, која, ако је гладна бунтује, а ако је сита мирује. Код Ничеа нема ни Бога ни човека. Штавише, и надчовек је невидљив. Интерпретирајући Достојевског, Берђајев каже³⁴ да ако Бога нема, онда ни више природе, хуманости, и племенитости нема, онда остаје као једина стварност социјални мравињак, основан на принуди и негирању слободе, у коме је слобода уоквирена једностраном поделом рада и мишљења, како би једни црнчили, други чували стражу, а трећи царовали.

Посебну боју свежине оваквом кошмарном свету Достојевског дају светитељи. Они су његова мирноћа, озбиљност, отменост, оптимизам и савршенство. Старац Зосима, Аљоша, оци, монаси, испосници — читава галерија руских духовника — ублажују горчину света и патње, ограничавају искључивост зла, препоручују морално добро. Праведници одлазе, али њихова светлост остаје за њима да светли људима и да се они њоме спасавају.³⁵ „Старац то је онај који узима вашу душу, који узима вашу вољу у своју душу и у своју вољу...“³⁶ А када им се пребацује кукавичлук и антихришћанско бежање из света Достојевски их узима у заштиту. „Нису се наши свеци повлачили у усамљеност због гађења према свету, него ради свог моралног усавршавања“.³⁷ Да би, дакле, увидели прави Божји свет у себи и у другима, они су се повукли из света не да се окоме на свет као што чине безбожници, већ да заволе свет, да га љубе и из љубави према свету себе учине узором његовим.

Достојевском је, према томе, неопходан Бог. Он му је разум у неразумном свету, Он му је смисао у бесмислу, Он му је морална чистота у злочину и кошмару. Бог је живи Бог који делује кроз природу и човека у корист човека, који извлачи човека из животиње, који клеће кип из стене. Сам Иван Карамазов признаје да, иако га Бог мучи и узнемирава, ипак да није било Њега не би било ни цивилизације ни хуманости.³⁸ Достојевском је Бог и мисао о Њему мирноћа духа у узбурканом и до крви завађеном свету. „Понекад ми Бог даје тренутке савршенога мира. У тим тренуцима ја љубим и верујем да и мене љубе“.³⁹ Стога је и разумљиво што се Достојевски оштро обрачунава са онима који му пребацују да је мрачњак, назадњак и мистичар када верује у Бога. „Ти глупаци, међутим, пише он, ни у сну нису никад уснули такво прорицање Бога какво је изражено у моме „Великом инквизитору“... Ако верујем у Бога, не чиним то као глупак...“⁴⁰

³³ Исто, 43—45.

³⁴ Исто, 203.

³⁵ Дела, књ. 18, 296.

³⁶ Дела, књ. 17, 49.

³⁷ Дела, књ. 35, 197.

³⁸ Дела, књ. 17, 244.

³⁹ Навео др Јустин Поповић, о.с., 18—19.

⁴⁰ Дела, књ. 35, 194.

Колико је његова вера у Бога била прекаљена у сумњи и контемплацији сведочи и овај цитат из **Браће Карамазова**: „Веруј до краја, па макар се и тако десило да сви на земљи скрену с правог пута и покваре се, а ти једини веран да останеш; принеси и тада жртву, и хвали Бога ти једини, који си остао. А ако се двоје таквих састанете, — ето вам већ читавог света, света живе љубави. Загрлите један другог у милини и хвалите Господа: јер макар само у вама двојици, али се извршила истина његова”.⁴¹ Ово је директан одговор уплашеном пророку Илији и свима следбеницима Христовим.

Ако бисмо желели да резимирамо однос Достојевског према атеизму, онда бисмо морали да се позовемо на речи Ханса Балтазара, који је, пре скоро пола столећа рекао да Достојевски „признаје атеизму све и даје му све своје карте, да би га са последњом од њих — религијом — победио заувек”.⁴²

**
*

Вера у Бога јесте потврда човекове **вере у бесмртност**, а не само извор морала и хуманости његове. Без Бога нема човеку бесмртности; без Бесмртног и вечност је смрт, јер нема свој садржај. „Лична бесмртност и Бог, пише Достојевски, су једна иста — истоветна идеја”.⁴³ У **Нечистим силама** он, кроз уста свог јунака, каже: „Ако Бога има, онда сам ја бесмртан”. Питање Бога није само површно питање човековог света идеја, већ — чисто онтолошко питање човека, а питање човека чисто божанско питање. Без Бога нема правог човека. „Тајна Бога открива се преко тајне човека”.⁴⁴ И не само без Бога, већ и без бесмртности своје, човек је окрњен и незамислив. „Ако има Бога, онда има и бесмртности”.⁴⁵ А ако нема Бога и ако нема бесмртности — чега ради онда живети? пита се Достојевски. Интерпретирајући Достојевског Д. А. Траверси (D. A. Traversy) каже да Достојевски супротставља, односно сукобљава, бесконачног Бога са коначном личношћу. Ако Бог постоји, према Достојевском, онда је слобода и персонална личност заблуда. Ако Бог не постоји, онда човекова воља јесте апсолутна, сама себи закон, али она тада дела узалуд. Јер без Бог, егоизам човековог духа је ограничен, управо уништен смрћу, од које га избавља само божанска гаранција његове бесмртности.⁴⁶ Штавише, и постојање Бога без постојања човекове бесмртности човеку не значи ништа, јер би Бог био тиранин који уништава живот само да би он могао вечно живети. Срећом оваквог Бога не познају ни хришћанство ни Достојевски.

„Без вере у своју душу, резимира мишљење Достојевског један његов интерпретатор, и у њену бесмртност, биће човеково јесте природно, незамисливо и неподносиво”.⁴⁷

⁴¹ Дела, књ. 18, 295.

⁴² Cf. René Wellek, o.c., 9.

⁴³ Litters of F. M. Dostoevsky, tr. by E.C. Mayne, London 1907, 222.

⁴⁴ Николай Бердяевъ, нав. дело, 20—21.

⁴⁵ Дела, књ. 18, 136.

⁴⁶ код René Wellek, o.c. 165.

⁴⁷ Ф. И. Уделов, Год Достоевского, у часопису Le Messenger, Вестник Руского студентского христианского движения, Париж — Нью — Џорк, Но 99, I/1971, 1.

Ваља напоменути да је Достојевски сматрао да је код моралног човека осећање бесмртности паралисано преокупираношћу са смртним, земаљским, чулним. Његови негативни јунаци су сасвим у чулности, у злочину, у греху, у смртном. Достојевски повезује: смртност, грех, злочин јесте последица атеизма. Па чак и религиозан човек када чини зло, грех, и он се удаљава од Бога, и он је у датом тренутку безбожник; и он је тада смртник. Вечност је само у заједници са Богом. Бесмртност човекова није „друга половина“ човекове смртности; живот иза гроба није само друга страна живота на земљи. Бесмртни живот почиње у Богу, са Богом и траје докле је Бога.

* * *

Може се са сигурношћу тврдити да је Достојевском најомиљенија тема, о којој он радо говори и пише, Господ Исус Христос. Христос је увек био у срцу његовом. Чак и за време вере у социјализам његова вера у Христову начела правде, љубави, братства и једнакости свих људи није ништа изгубила од свога интензитета.⁴⁸ Сам Бјелински (1811—1848) сведочи да кадгод је поменуо име Христово „у Достојевског се лице потпуно измени и изгуби као да хоће да заплаче“.⁴⁹ Има ту потпуне тачности, јер циљ је целе дијалектичке религије Достојевског потпуно препоручивање Христа, привођење Христу. Свакако да Д. Х. Лоренс (D. H. Lawrence) није у потпуности схватио или није хтео да схвати „Великог инквизитора“ када је могао да за Достојевског изјави: „Његова брутална љубав према Христу помешана је са перверзном и отровном мржњом на Христа; његова морална мржња ђавола сједињена је са потајним прижељкивањем (обожавањем) ђавола“.⁵⁰

Трагична човекова судбина, доведена до кулминације бунта и богоборства, разрешена је, по Достојевском, у лику Богочовека. Христос је омогућио човеку да се спасе или осуди, да следи путу добра или зла. Христос је унапредио и проширио појам човекове слободе, а бунт и богоборство су последица слободе, злоупотребе хришћанског појма слободе.⁵¹

Проблем Бога и проблем човека, по Достојевском, сједињен је и решен у проблему Богочовека. За њега је Христос непресушни извор вере у Бога и вере у човека, човеков морални и хумани образац. За њега нема ништа љупкије, дубље, симпатичније — ништа савршеније од Христа. Он је мелем за његову намучену душу, он је храна за његов неутоливи интелект, он је узор у сваком погледу. „Са суровом љубављу, каже Достојевски, говори себи: не само да нема њему слична, него и не може бити. Ја, штавише, изјављујем: кад би неко могао доказати да је Христос ван истине, и када би збиља истина искључивала Христа, ја бих претпоставио да останем са Христом, а не са истином“.⁵² Ово је речено у стилу ап. Павла, који све држи за трице у поређењу са Христом. То је пламено гесло пренаглашене вере над разумом: „Credo quia absurdum“, која датира од Тертулијана.

⁴⁸ Zenkowsky, kod René Wellek, o.c., 131.

⁴⁹ E. C. Meyne, o.c. 67, 18.

⁵⁰ In René Wellek, o.c. 92.

⁵¹ Берђајев о Достојевском, o.c. 210. 217, ср. Николай Бердяев, o.c., 196.

⁵² Дела, књ. 19, 71.

Не може се казати да је Достојевски безразложно пришао и заволео Христа. Он за то има пуно разлога. С те стране његова вера у Христа је изграђена, перфектуирана, довршена, за разлику од религије за којом он трага целог живота. Огромне заслуге које човечанство дугује Христу у моралном, материјалном, духовном и хуманом погледу заслужују, по њему, научну студију, за коју се он не осећа потпуно компетентним.⁵³ Христос је први истакао моралну вредност човека у правом смислу са својим узвишеним начелима; он је први снажно подстакао човеков ход напред са истицањем Божјег идеала као узора људима (Мат 5, 48). То је омогућило духовни, а овај је донео и материјални прогрес. У духовној и хуманој сфери Христос је измирио народе са вером у једног заједничког Оца, измирио људе који треба да се осећају као браћа, будући да имају заједничког Оца на небу, заповедио да волимо ближње као себе саме, да љубимо и непријатеље, да се молимо Богу и за оне који нас куну. Христос је први снажно истакао принцип једнакости људи, који је међусобно повезан последичким везама са принципом братства људи. Христос је први поколебао темеље ропства људи и жена, истакавши да у хришћанству нема мушког ни женског принципа, господара и робова, већ да су сви браћа. „Страшан је величином пред нама, пише Достојевски, за Христа, описујући чудо у Кани, ужасан је висином својом, али је бесконачно милостив, изједначио се са нама из љубави, и весели се с нама, воду у вино претвара, да се не прекида радост гостима, нове госте очекује, нове непрестано зове и тако у векове векова...”⁵²

Христос је велики извор моралне снаге за Достојевског, тако да човек може да истраје у патњи; он је неисцрпан извор доброте и благиости и узор у сваком погледу. „Када не бисмо имали у вери и у Христу ауторитет, заблудели бисмо у свему”.⁵⁴ Где је лик Христов, ту је истински прогрес, хармонија, љубав, мудрост и морал. Он је Спаситељ, просветитељ, Логос, смисао савременог човека. И као лепота духа Христос је ненадмашан. „Лепота је идеал, пише Достојевски. Али, идеали су се давно поколебали код нас и у цивилизованој Европи. У свету постоји само једна једина појава апсолутне лепоте — Христос”.⁵⁵

Важно је напоменути такође да Достојевски сагледава вредност Христову после периода ћутања, сумњи, колебања, двоумљења. Он је прошао свој антихристовски период. Он се преобразио у Сибиру у додиру са тамницом и са Библијом, која је била једина дозвољена књига за читање.⁵⁶ И као што је ап. Павле пред Дамаском увидео Христа, а Наполеон Бонапарта на острву Свете Јелене, тако је Достојевски у Сибиру сагледао и једно и друго. „Дакле, верујем у Христа и исповедам ову веру не као дете. Моје осана прошло је велико чистиште сумњи”.⁵⁷ И срећа да је тако. Само онај ко је некада сумњао у нешто може у то силно да верује после стицања уверења да га муње и грови не могу померити са његових принципа. Гоњен очајањем живота он признаје да се са свом искреношћу бацио у загрљај

⁵³ Дела, књ. 35, 201.

⁵⁴ Дела, књ. 35, 200.

⁵⁵ Letters of F. M. Dostoevsky, o.c. 195.

⁵⁶ Дела књ. 1, 38.

⁵⁷ Дела, књ. 35, 201.

Христу: „Ја сам из бунта извео и доказао неопходност вере у Христа”. Соловјев каже да је Достојевски веровао у човека и у човечанство само зато што је веровао у Богочовека и у богочовечанство — у Христа и у Његову Цркву.^{57a}

Хуманизам, вера у приземног човека, губи човека у перверзности његове природе, у злу и страдању. Хришћанство, вера у Христа, у Богочовека, јесте вера у небеског човека, поверење у обоженог човека. Нико никада није положио толику наду у човека, поверио му остварење тако савршених принципа као што је то Христос учинио. Стога је вера у Христа вера у човека, по Достојевском.⁵⁸ Богочовек је дефиниција и Бога и човека. Богочовек је стил човека, какав он треба да буде, чему човек тежи на крају крајева. Сви позитивни хероји Достојевског, односно сваки прави човек, по речима духовника у **Браћи Карамазови**, „лик Христов чувају диван и неискварен, у чистоти истине Божје, какав је од најдревнијих отаца, апостола и мученика, и када затреба они ће га објавити поколебаној истини света”.

Христос је узор праве човечности. Он је за Достојевског путоказ целом човечанству ако жели да се усавршава у доброти и племенитости. „Одбацивши Христов пут, каже Достојевски, човечји ум може доћи до чудних резултата”.⁵⁹ Стога, Достојевски препоручује Христа као пут истине, љубави и живота, као спасење човечанства од међусобних разрачунавања и калкулисања, као инспиратора идејних кретања напред. Без њега ће и ум доћи до „чудовишних резултата”. Правни лик Христов није, ваљда, нигде тако лепо оцртан и узвишено приказан као у **Великом инквизитору**. Он је ту: кротак, благ, снисходив, милостив, једном речју узоран. Простор листа нам не дозвољава да Христов лик овде описан поновимо.

Нико се није тако ватрено разрачунавао са левим и десним христорборцима, са атеизмом који одриче постојање „невидљивог” Христа, а користи се плодовима његовог учења и цивилизације и са римокатолицизмом, који присутног Христа злоупотребљава у кривом учењу и цивилизацији. Насупрот једнима и другима Достојевски уверено сматра да се данашњи свет не може замислити без Христа. Он осуђује христорборце што својом активношћу поткопавају и разарају темеље културе и цивилизације постављене Христом, што одузимају срећу и благостање људима, а нуде им чулност, материјалност и разочарење. „Ви, господо, — обраћа се Достојевски њима у свом Дневнику — који се одричете Бога и Христа, нисте никада ни помишљали како без Христа наједаред све постаје гадно и грешно. Ви осуђујете Христа и исмевате Бога, али какве узоре ви дајете човечанству. Како сте ситни, како неваљали, како зловни, како славољубиви! Одстрањујући Христа ви уништавате у роду људском недосежни идеал красоте и доброте. И шта ви од сличне вредности предлагете у замену?” Христорборци руше старо, а не подижу ништа ново на место старог и двоструку штету причињавају; они одузимају свету лепоту, а нуде му ругобу, те овај свет чине двоструко ружнијим, огавнијим; христорборци одузимају човеку радост и срећу Христа, а нуде му своју патњу и страдања, те тако човекову несрећу чине двоструко тежом,

^{57a} В. С. Соловьевъ, о.с., томъ III, стр. 221.

⁵⁸ Николай Бердяев, о.с., 26.

⁵⁹ Дела, књ. 35, 200.

горчком; они одузимају духовну храну света, којом је он до сада одржаван, а нуде му материју, похоту, чулност и свет осећа двоструку глад: не могући да душе засите материјалним, он остаје и духовно и телесно гладан у овако богатом Божјем свету. „И шта ви од сличне вредности нудите у замену?” пита он патетично. Ако се нешто човеку одузима, онда му се мора дати друго боље и лепше и савршеније, да се оплачкани не осете превареним. А шта има боље, лепше и савршеније у роду људском од Христа Господа? Ако се жели да се из људских душа и умова истисне Христос, онда се нешто пуније и садржајније треба да утисне у њих, да се људи не осете потпуно празним, бесадржајним. Празнина душа и умова људских је несносно стање за човека. Има ли бољег садржаја духа и савршеније пуноће за човека од Христа Господа? Ето, то је егзистенцијалистичко питање човековог ума и срца. Христос не може да се одузме човеку, јер је он постао онтолошка садржина његове природе. Достојевски је категоричан да је Христос најдрагоценија вредност за културу, за цивилизацију и човека уопште. Отац Пајсије у **Браћи Карамазовим** говори: „Јер и они што се одрекоше Хришћанства, и који устају против њега, у суштини су задржали Христов облик, па су такви и остали, јер до данас ни мудрост њихова, ни пламен срца њихова не беху кадри створити виши образац човеку и његовом достојанству, него што је образац који је у давној давнини указао Христос. А што је било покушаја за то, беху све саме ругобе и бесмислице”.⁶⁰ Отуда зидање хуманизма, по њему, без вере у Христа јесте и убијање човекове вере у његову човечност, срећу и просперитет. „Уосталом, поново се Достојевски враћа на Христову незаменљивост, ви бисте могли одузети то човечанству, када бисте били у стању да пружите свету нешто боље од Христа. Питање је имате ли ви тако нешто?”.

Атеизам, загњурен у натурализам, не види ништа ван њега, па стога и пориче Христа, а римски католицизам, занет визијом свога светског царства, Христа погрешно примењује. И једно и друго је неспојиво са човечношћу. Сав атеизам и утопистички социјализам, коме је и Достојевски страшно припадао пре Сибира, јесте стерилан покушај усређивања човека са самим човеком, јесте „бесмислица”, како се Достојевски изражава. Уосталом, Достојевски га сматра као истурену руку јудаизма, политичког месијанизма: да ће Царство Божје и рај доћи на земљу са остварењем месијанске мисије, а не да ће бити доживљен у једном другом свету. Антисемитизам Достојевског не извире из расних предрасуда, већ је интелектуално мотивисан и сав је у сфери негодовања против атеизма, који Јевреји намећу другим народима а сами се чувају атеизма. У том смислу ваља разумети и следеће речи Достојевског: „Јеврејин и банка владају сада свим и свачим: Европом, просветом, целом цивилизацијом, и социјализмом. Нарочито социјализмом, јер ће њиме ишчупати из корена хришћанство и разорити хришћанску културу. И када више ништа не остане до анархије, и тада ће још на врхунцу свега стајати Јеврејин — јер, док он проповеда социјализам, он, као Јеврејин, са својим саплеменицима, остаје, ипак, изван њега”.⁶¹ Стога, „хришћански” атеизам, ако тако сме да се каже је, по Достојевском, двострука последица: са једне стране,

⁶⁰ Дела, књ. 18, 24.

⁶¹ Дела, књ. 35, 184—5.

он је резултат јудаистичког продора у хришћанске земље, да би, разарањем хришћанства, олакшали положај свога народа, а с друге стране, он је добрим делом, последица погрешне примене хришћанства у Римокатоличкој цркви.

Може се са сигурношћу тврдити да нико није тако описао злоупотребе Христа у историји од стране институционалне цркве, као што је то учинио Достојевски у Великом инквизитору⁶², фалсификатору Христа. Христос и Велики инквизитор су два антипода: то је идеологија Богочовека у свом оштром дуелу са идеологијом човекобога; то је суочење Христа и антихриста, љубави и мржње, слободе и насиља, добра и зла. Велики инквизитор верује у Бога — али не и у човека, верује у Христа — али не и у његове принципе: свепраштања и љубави свега. Христова вера у Бога показана је практично кроз веру и поверење у човека. Великом инквизитору је циљ оснивање "светског царства" на бази принуде, на гашењу слободе човекове, Божјег дара у коме се налази боголикоост човека, а Христова слобода је против злоупотребе слободе и човека. Он, велики инквизитор, хоће да ућутка протесте, спаљивањем својих противника: јеретика, научника, политичара. Он тражи послушност, одричући се слободе, он тражи ропство, негирајући господарство људско. Он прети чак и самом Христу: „Јеси ли то ти? ... не одговарај, ћути. А и шта би могао казати. На то немаш ни право да што додаш ономе што си већ казао пре. И што си сада дошао да нам сметаш? Јер ти си дошао да нам сметаш, то и сад знаш ...” То је десно крило христоворства. И Достојевски пита: да ли би Христос спаљивао јеретике? Природно, не би. Он би им опростио уз благ савет. Иван Карамазов је сагледао сву безизлазност христоворства Великог инквизитора, па сав црвен од беса говори Христу: „Забрањујем ти да говориш о Великом инквизитору!” Ћути, или ћу те убити⁶².

По Великом инквизитору испало је да је Христос највећи јеретик јер је исувише поверовао у човека, у његову доброту, а он се преварио. Христос је погрешно што није удовољио Сатанином трећем кушању, јер би он, Велики инквизитор, сада имао кључеве оба царства — и земаљског и небеског. Он му пребацује што није сишао с Крста:⁶³ „... ниси сишао стога што ниси желео да чудом поработиш и заробиш човека; жудео си за слободном вером, а не за „чудом”. Жудео си за слободном љубављу, а не за ропским усхићењем једног заробљеника пред силом, која га је занавек ужаснула”. „Понављам Ти, већ сутра ћеш угледати послушно стадо, које ће, на први знак моје руке, полетети да згрће жеравицу око ломаче на којој ће те спалити зато што си дошао да нам сметаш. Јер ако постоји ико ко је већма од свих заслужио нашу ломачу, онда си то Ти! Сутра ћете спалити! Діх!”⁶⁴

**
*

Као резиме свега, као лек за јачање оболелог човекољубља, Достојевски предлаже љубав Христову, слободну силу која ће сједини-

⁶² Ср. Cross, о.с., 418; Николай Бердяевъ, о.с., 147—195.

⁶³ Све о Великом инквизитору в. Дела, књ. 18, 158—192.

⁶⁴ Дела, књ. 18, 183—184.

ти антиподе, васпоставити нарушено јединство Бога и човека, потрти све супротности које раздиру човека. „Главна је — воли друге као себе, то је главно и све, а друго ништа не треба, јер ћеш одмах пронаћи како да живиш“. Само са свеопраштањем и љубављу може да се лечи савремени „човекобог“, који се осећа микробом, црвом, мравом и поред великог имена које је себи налепио. Да закључимо речима старца Зосиме упућеним Аљоши: „Христос нека је с тобом. Сачувај га и он ће сачувати тебе. Велики ћеш јад и тугу видети, и у том јаду ћеш срећан бити. Ево ти завет: у туги срећу тражи. Ради, непрестано ради... Много ћеш имати противника, али ћете и сами непријатељи твоји волети. Много ће ти беде и несреће донети живот, али ћеш услед тих беда и невоља и бити срећан и живот ћеш благословити... што је најважније од свега“.⁶⁵

Summary

Zarko Gavrilović

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF DOSTOEVSKY'S BIRTH

Together with S. A. Kierkegaard Dostoevsky is reckognized as a forerunner of the »dialectical theology«, which stresses the importance of freedom in the mystery of salvation. Salvation is the gift of God to »the despized and humiliated«.

Dostoevsky was always facing the problem of God and the problem of man. The gratest heroes of his novels are confronted with God. Their utterances, occasionally, sound prophetic. The main issue was: loving submission for the divine Christ or passionate self-assertion of Man, who wants to take place of God.

Atheism, according to Dostoevsky, means not only fight against God but also against man.

Both the utopistic socialism and the Great Inquisitor envisige man merely as a »hungry beast«, which one can tame only by copious earthly food. In the night-mare of this world only the saints are bringing hope and fighting evil by their sacrificial love: elder Zosim, Alyosha, monks, fasters...

With the course of time the message of Dostoevsky is becoming more meaningful.

⁶⁵ Дела, књ. 18, 229.